24. **Самійленко Володимир.** 3 українського життя в Києві в 80-х роках. XIX ст. Поетичні твори. Прозові твори. Драматичні твори. Переспіви та переклади. Статті та спогади. Київ, Наук. думка, 1990. С. 516.
25. **Старицька-Черняхівська Людмила.** В. І. Самійленко (Пам'яті товариша). Вибрані твори. Драматична твори. Проза. Поезія. Мемуари. Київ: Наук. думка, 2000. С. 787–823.
26. Текст промови, виголошеної членом Харківського товариства грамотності Миколою Івановичем Міхновським на загальних зборах товариства 29 квітня 1901 р. Міхновський Микола. Суспільно-політичні твори. Київ: Смолоскип, 2015. С. 297–301.
27. **Турченко Ф. Г.** Микола Міхновський: Життя і Слово. Київ: Генеза, 2006. 320 с.
28. **Турченко Федір.** Микола Міхновський : становлення світогляду. Молода нація. Альманах. Київ: Смолоскип, 2003. С. 59–125.
29. **Турченко Федір.** Микола Міхновський : становлення світогляду. Міхновський Микола. Суспільно-політичні твори. Київ: Смолоскип, 2015. С. 8–63.
30. Українські політичні партії кінця XIX – початку XX століття. Програми і довідкові матеріали. / упоряд. В. Ф. Шевченко та ін. Київ: Консалтинг, Фенікс, 1993. 336 с.
31. **Чикаленко Євген.** Спогади (1861–1907): докум.-худ. вид. / передмова: В. Шевчук. Київ: Вид-во «Темпора», 2003. 416 с.
32. **Чикаленко Євген.** Щоденник (1907–1917): у 2 т.: докум.-худ. вид. Київ: Темпора, 2004. Т. 1. 428 с.
33. **Шемет Сергій.** Микола Міхновський (Посмертна згадка). Міхновський Микола. Суспільно-політичні твори. Київ: Смолоскип, 2015. С. 91–112.

Надійшла до редкол.: 13.03.2019

Прорецензовано: 19.03.2019

УДК 94 (477.7) «1906/1907»

DOI: 10.33287/1199

Справа «Софії» та питання про анархістські експропріації

В. А. Савченко

Одеський державний університет внутрішніх справ

Проаналізовано події, що сталися в липні 1907 р. – експропріації анархістами великої суми грошей з каси пароплаву «Софія» в Чорному морі. При цьому автор дає оцінку сутності та ролі політичних експропріацій під час революції початку XX ст., з'ясовує особливості тактики анархістських угруповань в Україні, розмірковує стосовно долі окремих анархістів та їх об'єднань.

Ключові слова: анархісти; експропріація; бандитизм; тероризм; страйк; моряки; Чорне море.

Проанализированы события июля 1907 г., связанные с анархистской экспроприацией крупной суммы денег из кассы парохода «София» на Черном море. При этом автор размышляет о сущности и роли политических экспроприаций во время революции начала XX в., об особенностях тактики анархистских группировок в Украине, о судьбах отдельных анархистов и их объединений.

Ключевые слова: анархисты; экспроприация; бандитизм; терроризм; забастовка; моряки; Черное море.

The article is devoted to the analysis of the events that took place in July 1907 - the anarchists expropriated a large amount of money from the boat «Sofia» in the Black Sea. Considering this event, the author discusses the essence and role of political expropriations during the revolution of the early twentieth century, the peculiarities of the tactics of anarchist groups in Ukraine, the fate of some anarchists and their associations. For the South of Ukraine in 1906-1908 political expropriations were common. The article examines the robbery of a steamer and a train near Odessa, a bank robbery in Odessa, a robbery of a cash register in Verkhnedneprovsk, carried by anarchists. Such actions were conducted not only by anarchists, but also by Bolsheviks, social revolutionaries and other radicals. The expropriations that were carried out by the Odessa anarchists in July-September 1907 became the last chord of the anarchist practice of «direct actions» that allowed, for some time, to restrain the political horizons of the federation of anarchist-sindicalists and communist anarchists also known as the «Working Group Anarchists in the South» (1907–1910). The theme of the discussion is a question about anarchist expropriation, which some researchers consider only as «criminal gangsterism». The article states that the money that was captured by anarchists, initially, went to purely political actions: the preparation of strikes, the printing of propaganda publications, organizational expenses and the purchase of weapons. After the expropriation on the steamer «Sofia», the anarchists sent part of the money to organize a strike of Odessa sailors and port workers, to organize acts of terror against representatives of the executive and judicial authorities. In the second half of 1907, the anarchist groups showed a tendency for self-provision of revolutionaries – spending money that was captured during the expropriation for personal needs, which led to the disappearance of money, weakening of the activities of anarchist structures, the collapse of anarchist groups. «Money depravity» has become one of the causes of the crisis in the anarchist movement and to the disintegration of individual groups. After a series of high-profile expropriations, the police sent all their forces to search for «malefactors». Many anarchists were arrested, including 14 out of 18 participants in the robbery at Sophia, several people were executed. Chasing of the police led to mass arrests and to the emigration of part of anarchists abroad.

Keywords: anarchists; expropriation; banditry; terrorism; strike; Black sea.

«Примусові відчуження цінностей для потреб революції» – політичні насильницькі збройні експропріації у 1906–1907 рр. стали певною візитівкою згасаючої революції. Гроші завжди були важливим компонентом будь-якої революції, тому зрозуміти характер значних соціальних потрясінь та зрушень, без аналізу шляхів грошових надходжень, часто не уявляється можливим. Пробле-

ма практики «експропріації» під час революцій 1905–1907 рр. та 1917–1918 рр., як форми «самофінансування» політичних структур, «випала» з поля зору істориків радянської доби. Сучасна українська історіографія теж практично не згадує подібні революційні «ексцеси», бо українські політичні партії, на яких фокусується головна увага вітчизняних дослідників, не використовували експропріації для поповнення своїх партійних бюджетів. В українській історіографії події, пов'язані з анархістською експропріацією каси пароплава «Софія», згадуються тільки в дослідженнях О. Шляхова, О. Лебеденка та автора цієї статті [19; 8; 14]. Окремі сюжети, пов'язані із анархістськими експропріаціями, висвітлювалися в роботах американських та російських істориків: А. Гейфман, І. Трубачева, Д. Пейча, хоча справа «Софії» в них не згадується, а самі анархістські експропріації розглядаються лише як прояв «бандитизму» [3; 15; 11]. Про експропріацію «Софії» не пишуть і дослідники, які ставили за мету ґрунтовне вивчення історії анархізму – Л. Орчакова та В. Кривенький [10; 7]. В той же час ця подія стала знаковою та спричинила важливі наслідки для анархістського руху на Півдні України.

Зазначимо, що з другої половини 1905 р. експропріації стали джерелом фінансування більшості радикальних партій Російської імперії. Так, у березні 1906 р. есери-максималісти захопили в московському банку Товариства взаємного кредиту 875 тис. руб., у червні 1907 р. більшовицькі бойовики, напавши на карету казначейства, під час перевезення грошей з пошти в Тифліське відділення Державного банку, захопили 250 тис. руб. У вересні 1908 р., неподалік Вільно, група польських соціалістів, на чолі з Ю. Пілсудським, захопила 200 тис. руб. під час нападу на поштовий потяг і т. ін.

Не відставали від зазначених партій і анархісти. У листопаді 1906 р. анархісти-синдикалісти групи «Новий світ» пограбували (спільно з есерами) відділення Петербурзького комерційного банку в Одесі на 60 тис. руб. Втім після арештів навесні 1907 р. підпілля анархістів Одеси переживало важкі часи. Здавалося, ентузіазм вичерпаний, революція захлинулася. Учасники страйку, організованого анархістами, портовики та моряки, розчаровані результатами боротьби, повернулися до роботи. Частина бойовиків опинилася у в'язниці, частина – переховувалася від переслідувань за кордоном, десятки «рядових» анархістів в адміністративному порядку були вислані з Одеси. До цього додалася відсутність коштів – дрібні експропріації не дозволяли вести системну роботу з агітації, організації страйків та актів терору. Для цього потрібні

були великі кошти і неонародники планували здійснити «екс на десятки тисяч карбованців».

У червні 1907 р. анархісти Одеси утворили нову організацію «Робочу групу анархістів на Півдні» (її основу склали анархісти-синдикалісти групи «Новий світ»), що повинна була об'єднати анархістів українських губерній. Поліція, за інформацією провокаторів, які працювали в середовищі неонародників, дізналася про появу нової організації, члени якої «жили на Молдаванці без прописки» та планували здійснити експропріації в Одесі, Миколаєві, Херсоні та на пароплаві «Софія». Поліції були відомі й прізвиська окремих членів групи: «Краківський», «Давид», «Катушка». При чому спочатку була «розшифрована» тільки «Катушка» – дівчина Геня Розенштейн, член загону одеських анархістів П. Салимовського, учасника експропріації в Кривому Розі. Для запобігання експропріації поліція здійснила обшуки та арешти «підозрілих» осіб, які придбали квитки на рейс пароплава «Софія» (під час посадки на пароплав було затримано 10 осіб) [18, ф. 268, оп. 1, спр. 181, арк. 55].

Але це не завадило діям анархістів. Зрештою інформація про пограбування каси пароплава «Софія» була підхоплена газетярами всієї імперії та тлумачилася як «виняткова подія», про яку «зараз говорить все місто» [2; 9; 12]. Так, повідомлялося, що в ніч на 1 липня 1907 р. у відкритому морі, неподалік від берегів Одеси, на пароплав, який прямував у порт Хорли, було скоєно напад. При цьому петербурзький «Вестник полиции» сповіщав про «дивовижний за своєю сміливістю та зухвалістю збройний напад» [1, с. 320].

А як же власне розгорталися ці події? Слід зазначити, що пароплав «Софія» вийшов з Одеси о 10-й годині вечора, маючи на борту до 80 пасажирів (суддівська комісія Чорноморського яхт-клубу, мільйонер Васал з родиною, керуючий маєтками Скадовського та ін.). В каюті I-го класу перебував артільник херсонського відділення Російського для зовнішньої торгівлі банку О. Циганков, який мав при собі 50 тис. руб. Команда пароплава, крім капітана Балло і двох його помічників, складалася з 17 осіб.

Близько опівночі загін анархістів з 16–17 осіб на шлюпках, «десантувався» на «Софію». Взяв «на абордаж» пароплав, анархісти, схопили капітана, штурманів, вбили двох солдат охорони і поранили ще одного солдата [2; 9; 12]. В цей час частина пасажирів ще не спала, інші прокинулися під час нападу. Розпочалася паніка. Свідки повідомляли, що серед нападників «переважала молодь, по обличчях деяких можна було пізнати грузин. Одягнені вони були

пристойно у плащах та широких капелюхах». Через кілька хвилин, пасажирів і команда були «в повному розпорядженні грабіжників... Вони були озброєні револьверами і кинджалами, мали бомби, а один з них навіть... ручний кулемет. Бандити нейтралізували команду, замкнувши в одному з приміщень, а пасажирів попередили, щоб ніхто з них не виходив з кают. Ватажок розбійників, обходячи пасажирів, заспокоював їх, переконуючи, що ніхто не постраждає, якщо тільки вони будуть слухатися їх і не чинити опір. В іншому випадку, – погрожував він, – все і всі злетять у повітря... Він казав про мету нападу, про необхідність коштів для справи революції» [1, с. 320].

Кілька анархістів зайняли капітанський місток, «зупинили пароплав і дали задній хід ... спустилися до машинного відділення, випустили пар і вивели з ладу обладнання, при чому компаси, дзвін та свистки викинули в море. Потім вони розбили один із рятувальних човнів, а решту два залишили для себе ... Операція була проведена швидко, дуже спритно й з умінням, яке свідчило про те, що серед грабіжників знаходилися люди, які добре знають морську справу. Коли всі підготовчі заходи були проведені й будь-який опір паралізовано, грабіжники «експропріювали» у артільника 50.000 руб. і, обшукавши інших пасажирів, захопили в них ще тисячі дві». Після цього вони «...розмістилися в кают-компанії і наказали офіціантам принести їм вечерю. Під час трапези, яка тривала понад дві години, вони жартували над переляканими пасажирами і залицялися до паночок». Анархісти попередили пасажирів, щоб ті протягом 20 хвилин не сміли «рухатися з місця», щоб уникнути неприємностей. Після цього на воду були спущені два човни, на яких грабіжники поплили геть [1, с. 321]. Залишаючи пароплав, анархісти «дали лакеям на чай п'ять рублів, а матросам три або чотири рублі» [9].

За однією з версій, в морі, біля с. Дофіновка (в 20 км. від Одеси) човни «десанту» чекало вітрильне судно, на яке анархісти й пересіли зі шлюпок. За іншою – на березі нападників «чекали коні, на яких вони і проїхали у місто». Коли на світанку пароплав «Софія» повернувся до Одеси, команда та пасажирів були «тимчасово затримані» поліцією для проведення дізнання. Перевірка команди виявила шість осіб, які нібито «сприяли грабіжникам» [4, ф. 2, оп. 4, спр. 8269, арк. 259, 320]. Найбільшу підозру викликав Яків Панченко – ресторатор на «Софії» та власник буфету в Сочі, згодом його судили як співльника нападників [18, ф. 268, оп. 1, спр. 181, арк. 55].

Після отримання звістки про події на «Софії», поліція спрямувала всі сили на розшук злочинців. 3–4 липня було заарештовані

17 відомих поліції анархістів, що незабаром були випущені «за відсутністю доказів». Для попередження збройних нападів на пасажирські пароплави в Чорному морі було вирішено піддавати обшуку пасажирів, оглядати багаж. У липні 1907 р. по справі «Софії», разом з групою анархістів-синдикалістів, в Миколаєві був заарештований колишній керівник повстання на броненосці «Потьомкін» Опанас Матюшенко. Він, не брав участі в нападі на «Софію», бо 28 червня 1907 р. приїхав на пароплаві до Одеси отримавши браунінг від анархістів, відправився до Миколаєва для участі в іншому екс. 15 липня в Одесі був затриманий перший бойовик з учасників нападу на пароплав «Софія» Архип Яценко (29 квітня 1908 р. його було страчено). Поліція також встановила, що частина нападників зникла з Одеси: 24 липня 1907 р. зник «в невідомому напрямку» П. Кулешов, а троє бойовиків виїхало до Риги (Ф. Гринблат, З. Гольдблат, «невідомий») [18, ф. 268, оп. 1, спр. 181, арк. 112].

18 вересня 1907 р. біля ст. Гніляково (15 км. від Одеси) 15 анархістів скоїли напад на кур'єрський потяг Одеса-Київ (частина нападників складалася з експропріаторів «Софії») [16]. Потяг був підданий обстрілу, від кинутої анархістами бомби загорілися два вагони (загинув жандарм, чотири пасажирів). Анархісти захопили бл. 5 тис. руб., але більша частина грошей, за якими полювали анархісти, згоріла [4, ф. 2, оп. 4, спр. 8173, арк. 219].

Для оцінки характеру анархістських експропріацій, важливо з'ясувати цільову спрямованість грошей, які були захоплені. Так, після експропріації одеського відділення банку в листопаді 1906 р., свою частку грошей (25 тис. руб.) анархісти витратили на організацію великого страйку в одеському порту (листопад 1906 – лютий 1907), на закупку зброї, нелегальний друк газети «Вольный рабочий» (групи анархістів-синдикалістів «Новий світ», ред. Новомирський) та низки анархістських брошур Новомирського. Експропріація групою «Бойовий загін» на чолі з С. Борисовим (25. 09. 1907 р.) поштового відділення ст. Верхньодніпровськ принесла анархістам 60 тис. руб. На ці гроші вони видали два числа анархістської газети «Буревестник» (Париж, 1908), брошуру «Феодосий Зубарь» (б/м., 1908), перший том книги «Альманах: Сборник по истории анархического движения в России» (Париж, 1909). Гроші також пішли на підтримку анархістських груп в Швейцарії, Франції, Російській імперії, на створення у Женеві загону та його «відрядження» для проведення актів терору в Києві, Одесі, Катеринославі та ін. містах. У 1908 р. анархістам (група М. Рогдасєва) вдалося провести експропріацію

поштового потягу біля Хотину, яка принесла їм ще 80 тис. руб. Ці кошти пішли на утримання «професійних революціонерів» та друк анархістських видань.

На що ж передбачалося витратити та були витрачені гроші з експропріації на «Софії»? Більшу частину коштів планувалося передати на організацію страйку портових робітників та моряків, учнів морських технічних училищ у серпні 1907 р. При цьому поліції не вдалося знайти та заарештувати «ексіста» Олександра Боровського, який передав частину коштів підпільному морському страйкому в Одесі. Частина грошей була використана на підготовку замахів на одеського губернатора та суддів військово-окружного суду, для чого була організована лабораторія з виготовлення вибухових речовин. Зрештою програма максимум анархістів передбачала «міський бунт», проведення «загальноміського» страйку, повстання на Чорноморському флоті та захоплення Одеси. Тож коли 18–20 серпня в Одесі почалися збройні виступи анархістів, влада біла вимушена ввести до міста армію та козаків для патрулювання вулиць. 30 серпня анархісти виступили на підтримку страйку учнів механічного заводу «Елінг», майстерень механічного заводу адміралтейства «РТПіТ», портових робітників. Зокрема, анархісти відправили гроші на обіди для страйкуючих [18, ф. 268, оп. 1, спр. 181, арк. 130–135].

У вересні 1907 р. до Одеси повернулися лідери анархістів Я. Новомирський (Я. Кириловський) та О. Таратута, які намагалися об'єднати місцеві групи. 23 вересня, з ініціативи Новомирського та В. Козловського, відбулися збори активістів анархістських груп Одеси, які затвердили програму формування таємних робітничих синдикатів, «прямих дій» економічного терору, створення бойової дружини «Смерть буржуазії». Але, наприкінці вересня 1907 р. поліція отримала інформацію, що керівництво таємним страйкомом складається з анархістів, які планують експропріацію пошти на пароплаві «Румянцев». Незабаром відбулися арешти Новомирського, керівників морського страйкому та профспілки службовців «РТПіТ». Арешти засвідчили інфільтрацію анархістського підпілля поліцейськими інформаторами [18, ф. 385, оп. 1, спр. 2123, арк. 2–8].

В лещатах поліції тоді опинився Ованес Агабалов (Агобетов), який втік з Одеси у липні 1907 р., згодом був затриманий в Олександрополі по іншій справі, але знов-таки втік з-під арешту. В жовтні 1907 р. його затримали в Ростові й ідентифікували як ексіста «Софії». В грудні 1907 р. були також затримані бойовики з «Софії»: Петро Діваков (П. Макаров, П. Чорний, 1883 р. н., монтер, закінчив

с/г училище, учасник рев. руху з 1903 р., у 1906 р. перейшов з лав РСДРП до анархістів-синдикалістів), Григорій Абуладзе, Терентій Топальський, мешканець Кутаїської губернії Беглар Аршівілі (звинувачувався у справах «Софії», нападу на потяг під Одесою, нападу на одеський ресторан «Аркадія») [18, ф. 268, оп. 1, спр. 181, арк. 179]. Незабаром був затриманий і двадцятирічний анархіст Павло Коротков, у якого був знайдений револьвер «конфіскований» у капітана «Софії»*.

2 січня 1908 р. в Мінську затримали учасника ексів «Софії» та банку в Одесі, одного з засновників групи «Новий світ» Давида-Сруль Ливенбука – «Давида» (входив до складу анархістських груп у Швейцарії та США) [18, ф. 26, оп. 1, спр. 180, арк. 120]. 7 січня 1908 р. на Пересипі, зі зброєю та анархістськими листівками, були затримані організатори «десанту» на «Софію» та «нападу на потяг» П. Кулешов та М. Нехорошев. 14 січня під час етапування, при спробі втекти, П. Кулешов був поранений, а М. Нехорошев – вбитий [4, ф. 2, оп. 4, спр. 8415, арк. 52–80].

Зазначимо, що морський штурман 1-го розряду (капітан «РТПіТ») Павло Кулешов (міщанин Олександрії, 1881 р. н., мав серед. освіту, удовець, під судом не перебував) був організатором нападу на «Софію». Під час обшуку в помешканні Кулешева були знайдені бомби та вибухові речовини. 13 березня 1908 р. Одеським військово-окружним судом П. Кулешов був засуджений до 12-річної каторги. При цьому він звинувачувався не лише у пограбуванні пароплаву «Софії» та нападу на потяг, але й у вибухах у таємній лабораторії на вул. Старопортофранківська, де виготовлялися «пекельні машини» для терористичних актів (під час обшуку 22 березня 1907 р. там від вибуху загинув городовий, було поранено два околоточних наглядча та ще одного городового), збройному опорі у Лермонтовському провулку (під час обшуку 21 листопада 1907 р. П. Кулешов та В.Козловський відстрілювалися та поранили 4 поліцейських), у підготовці замахів на одеського поліцеймейстера та відомого чорносотенця В. Пуришкевича, у підготовці вибухів будинків повітового земства та повітового осередку «Союза русского народа»

*П. Коротков у 1906 р. був засуджений до смертної кари за вбивство околочного наглядча в Миколаєві, за напади на лавку та пекарню. Втім його захисники звернулися до депутата Державної думи Пергамента, якому, за посередництва П. Столипіна, вдалося домогтися заміни страти довічною каторгою. Згодом П. Коротков втік з Одеської в'язниці, розпилявши при цьому ґрати камери. В січні 1908 р. був страчений.

в Акермані. Крім того, П. Кулешов був звинувачений в організації морського страйку та партії «анархістів на Півдні», у підбурюванні робітників та селян до нападів. Тож після дорозслідування судом його справ, П. Кулешову була обрана смертна кара, і 12 грудня 1908 р. його повісили у одеському «Чумному кварталі» [4, ф. 2, оп. 4, спр. 8592, арк. 2–20].

Довгий час поліції не були відомі інші організатори нападу на «Софію», всі затримані по цій справі відмовлялися давати будь-які свідчення. Тільки у березні 1908 р. поліцією був заарештований учасник ексу, колишній матрос Іван Чумаченко, який дав докладні свідчення, вказавши відомих йому учасників нападу. Так, І. Чумаченко показав, що попередодні пограбування була проведена сходка на якій вирішувалися технічні питання «справи». Серед змовників були Павло Кулешов, Всеволод Козловський, Михайло Нехорошев, Давид та Лев Робінзони, Петро Діваков, Левка Вульфензон (Вольфензон), Олександр Задорожний, Павло Коротков та «два невідомих грузина» [18, ф. 385, оп. 1, спр. 2271, арк. 115]. Завдяки цим свідченням поліції стало відома структура «групи анархістів на Півдні», було проведено дорозслідування та повторні суди.

Хоча головою організації формально виступав Новомирський – Я. Кириловський, безпосереднім керівником експропріації на «Софії» вважався Владислав (Герентій) Козловський (прізвиська «Кок», «Краковській», «Хімік») [4, ф. 2, оп. 4, спр. 8592, арк. 18–20]. Народився він у 1876 р. у сім'ї поляків, був студентом-хіміком, наприкінці 1905 р. приєднався до лав анархістів. У 1906 р. був одним з організаторів групи «Новий світ», а на початку 1907 р. виїхав з Одеси до Кракова – Женеви. В травні 1907 р. повернувся до Одеси, очоливши «анархістів на Півдні» [4, ф. 314, оп. 1, спр. 146, арк. 246]. Одним з керівників нападу був також моряк Олександр Задорожний – «Сашка» (21 рік, з дворян, син помічника пристава з Кишинева, штурман «РТПіТ», у 1907 р. плавав за кордон, налагодивши «політичну контрабанду» через одеський порт, куди привозив анархістську літературу). Загалом за перший рік після відкриття справи «Софії», було арештовано близько 50 осіб (крім вищевказаних під арештом опинилися також Аврум-Лайзер Сойфер, Ісаак Робінзон (він же Ельмановіч, Гершенштейн) та ін. [17, ф. 102, оп. 238(1908), Спр.12 ч. 72(ч. 2), арк. 151–154; 18, ф. 385, оп. 1, спр. 2273, арк. 34–88].

4 квітня 1908 р. Одеський військово-окружний суд засудив Новомирського до 8 років каторги, І. Котика (Козака), І. Робінзона,

А. Хаседова – до 6 років, син одеського купця І. Кауфман отримав 2 роки в'язниці, Давид Робінзон покінчив життя самогубством у в'язниці в квітні 1909 р. У вересні 1909 р. відбувся новий суд над 11 бойовиками ексу «Софії», при чому з їх числа вже були страчені П. Кулешов, П. Коротков, Плотніков та Швець. Згодом був також страчений В. Коноваленко – ще один учасник нападу на «Софію» [18, ф. 268, оп. 1, спр. 181, арк. 58, 181].

У серпні 1910 р. в Одесі відбувся останній суд «при закритих дверях» у справі пограбування пароплаву «Софія». Проходив він як над вже судимими І. Чумаченком, І. Робінзоном, П. Діваковим, Л. Вольфензоном, так і над новими фігурантами справи, які брали участь в акціях «групи анархістів на Півдні». Зокрема, йдеться про студентів (або колишніх студентів) Івана Ружейнікова, Володимира Дітмана, Сергія Скибенка, Володимира Сіденка (прізвисько «Сибіряк»), а також Т. Арабаджанца (Арабачанц), Г. Єремєєва, Г. Рєєва, В. Панченка, що отримали в підсумку від 4 до 15 років каторги [18, ф. 268, оп. 1, спр. 18, арк. 23, 58–59]. П. Діваков був засуджений до смертної кари (за першим вироком у 1908 р. він отримав термін 12 років каторги). Але згодом цей вирок, на підставі клопотання про пом'якшення його долі, був замінений на 15 років каторги (вже за радянської влади, у 1933 р. він був заарештований за звинуваченням у шкідництві) [13, с. 158]. Отже, до 1910 р. більша частина учасників нападу на пароплав «Софія» була заарештована, піддана суду, отримала відповідні вироки. Однак, керівнику нападу В. Козловському разом із дружиною вдалося втекти до Швейцарії.

Я. Новомирський згадував, що після експропріації на «Софії» в руках анархістів з'явилися великі кошти, але вони «...розповзлися по кишенях окремих учасників, які почали пиячити. Організація стала розкладатися» [15, с. 84]. У свою чергу анархіст Знаменський вказував, що наявність великих грошових сум призвела до «грошової розпусти... Група розлізлася, гроші попливли... група «анархістів-синдикалістів» припинила своє існування» [5, с. 410]. Відомо також, що близько 15 тис. руб. було розкрадено. Одним з викрадачів був анархіст Олександр Зіфріді (прізвисько «Митрич», 27 років, студент медичного факультету Новоросійського університету), що брав участь в експропріаціях відділу міжнародного банку в Одесі та на «Софії» [18, ф. 385, оп. 2, спр. 47, арк. 115–120]. При цьому відомо, що ще в 1905 р. «Митрич» був виключений з лав есерів за привласнення 2 тис. руб. Зрештою учасники групи «Анархісти на Півдні» на своєму зібранні винесли йому смертний вирок, але «Митричу»

вдалося втекти за кордон. Крім того, ще 3 тис. руб. з каси пароплаву «Софія» привласнив анархіст Іван Тальо, а 1 тис. руб. – «дівиця Н. під виглядом доставки зброї з Проскурова» [6, с. 23].

Таким чином, діяльність анархістських політичних структур в південноукраїнських губерніях на початку ХХ ст. супроводжувалася численними експропріаціями. Останні в дійсності були політично вмотивованими діями, мали агітаційно-пропагандистський ефект та багатофункціональні завдання політичної боротьби. Експропріації завдавали удари по бюджетам владних структур, окремим сегментам капіталістичної економіки. Ці акти були не тільки засобом поповнення бюджетів груп неонародників, але й давали змогу анархістським організаціям підтримувати революційну діяльність населення (фінансувати страйки, робітничі виступи), поширювати революційні видання й зрештою роздмухувати в країні соціальний конфлікт. Власне на це і пішли великі кошти, які отримали анархістські бойовики, пограбувавши в 1907 р. касу пароплава «Софія». Водночас експропріації призвели до кризових явищ в середовищі ліворадикалів, обумовили деградацію всього анархістського руху на Півдні України.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Вестник полиции (Санкт-Петербург). 1910. № 34. С. 836.
2. Волжский листок (Казань) 1907. 6, 12 июля.
3. **Гейфман А.** Революционный террор в России 1894–1917. Москва: Крон-Пресс, 1997. 448с.
4. Державний архів Одеської області.
5. **Знаменский.** Тюремные впечатления. Соблазн социализма. Революция в России и евреи. Париж. Москва: Русский путь, 1995. С. 400–421.
6. Кок. Из хроники групповой жизни. Буревестник (Париж). 1908 (март-апрель). № 10–11. С. 14–15.
7. **Кривенький В. В.** Анархистское движение в России в первой четверти XX века. Теория, организация, практика. Москва: Росспэн, 2018. 430 с.
8. **Лебеденко А. М.** История анархизма в Украине (кон. 19 – нач. 20 вв.). Київ: Институт истории Украины НАН України, 1995. 192 с.
9. Одесский листок (Одесса). 1907. 3 июля.
10. **Орчакова Л. Г.** Анархисты в политической жизни (1903–1928 гг.): дис.... докт. ист. наук: 07.00.02. Москва, 2008. 420 с.
11. **Пейч Д. И.** Анархистский террор в России 1905–1907 гг.: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02. Москва, 2013. 188 с.
12. Пермские губернские ведомости (Пермь). 1907. 11 июля.
13. Политическая каторга и ссылка. Биографический справочник членов общества политкаторжан и ссыльно-поселенцев. Москва: Изд. ПиС, 1929. 389 с.
14. **Савченко В. А.** Анархістський рух в Одесі 1903–1916 рр. Одеса: Печатный дом, 2014. 308 с.

15. **Труби́чев И.** Анархистские экспроприации: революционная борьба или уголовщина (на примере Первой русской революции). Наше отечество. Страницы истории. Вып. 4. Москва, 2005. С. 81–89.
16. Утро (Харьков). 1908. 19 марта.
17. Центральный государственный архив Российской Федерации.
18. Центральный державний історичний архів України (Київ).
19. **Шляхов О. Б.** Діяльність анархістів серед команд комерційного флоту Півдня України (1906–1913). Проблеми політичної історії України: зб. наук. пр. Д., 2018. Вип. 13. С. 46–60.

Надійшла до редкол.: 24. 01. 2019

Прорецензовано: 10. 02. 2019

УДК 329: 343.163:321.1 (477.4) “19”

DOI: 10.33287/11910

Ставлення прокуратури та суду самодержавства до діяльності членів українських політичних партій Наддніпрянщини на початку ХХ ст.

О. П. Сарнацький

Запорізький національний технічний університет

Висвітлено ставлення судової гілки влади самодержавства до діяльності представників тих політичних сил, які очолювали український національно-визвольний рух у Наддніпрянщині на початку ХХ ст.

Ключові слова: центральна влада; прокуратура; суд; циркуляри; накази; представники українських політичних партій; репресії.

Освещены отношение и действия судебной ветви власти самодержавия касательно деятельности тех политических сил, которые возглавляли украинское национально-освободительное движение в Приднепровье в начале ХХ в.

Ключевые слова: центральная власть; прокуратура; суд; циркуляры; указы; представители украинских политических партий; репрессии.

The actions of the juridical branch of power of the autocracy in relation to the activity of oppositional political parties founded at the end of the 19-th – beginning of the 20-th centuries in Russian Empire and headed liberator and national-liberator movement in the country, which were aimed at cease of their political activity and occurred simultaneously with administrative repressions over political opponents of the existing system. After all, the law in force in the empire until October 1905 did not allow the existence and activity of any political parties in the country. In the conditions of the lawfulness proclaimed by tsarist (even with all its limitations), the authorities were forced